

74904

УПУСТВА
ЗА
ПРОУЧАВАЊЕ СЕЛА
У
БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ



БИОГРАД

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1901

74904



17. II. 1948 / 891

Овим *Упутствима* је тежња, да се уз помоћ образованих људи у народу сазна *живот села* у Босни и Херцеговини. Зато је врло потребно, да се што више свештеника, учитеља и осталих интелегентних људи, који живе у народу, прихвате својски овога лијепога посла, који је од велике научне важности. Нека прије свега испитиваоци прочитају и *ваљано проуче* сва питања ових Упустава, а она су распоређена у седам одјељака.

На првом мјесту (питања под I.) потребно је тачно описати *положаје*, који су за насељавање изабрани и на којима је сада село. За тим (II.) промотрити размјештај кућа, одстојање између кућа, и на тај начин утврдити, да ли је село збијено или разбијено т. ј. утврдити *тип* села. У овом се одјељку пита и за презимена сеоских породица, али њих треба овдје само поменути и истаћи, ако чине засебне групе кућа у селу; остало што је о породицама сеоским потребно знати, пита се у одјељку VI. и на то треба тамо и одговарати. — Послије типа сеоског треба (III) описати

кућу, двор и окућницу, затим (IV.) станове, колибе и друге зграде у планини и у пољу. — Иза прича и домишљања сељана о имену села (V.) ваља проучити најважније питање ових Упустава (VI.) о оснивању, зачетку села, о ранијим насељима, која се сада обично зову *селиштима* и старим селима, и разгледати и описати *трагове* ових старих насеља; треба о томе разговарати нарочито са најстаријим и најпаметнијим људима у селу. У пошљедњем (VII.) одјељку су питања о занимању становника сеоских.

Али у свима одјељцима имаде више питања, него што на њих може одговорити испитивалац једнога села; он има да одговори само на она питања, која се тичу његова села, а остала су питања стављена зато, што могу бити потребна испитивачу неких других и у неколико друкчијих села. --- Нека се нико не ограничава на прост одговор на питање, већ нека опише (што је могућно више народним изразима) све што је сазнао о појединим питањима. Али још нарочито наглашавамо описивачима, да се у својим описима држе тачно оног реда, којим су распоређени одјељци и питања у овим Упуствима.

Увек је најбоље описати сва села, која чине једну махалу (или џемат, како се у

ком крају зове), нарочито ако су она у таквој вези, да их је тешко одвајати и описивати свако за се. Још је боље и од веће вриједности, ако неко опише цијелу једну област, која чини цјелину. Ако се нађе таквих вриједних и одушевљених испитивача, њима обраћамо пажњу, да о свим селима једне махале кажу најприје оно, што се тражи питањима под I., за тим опет о свим селима за питања под II., под III. и т. д., а добро ће бити, да се и нама обрате ради ближег обавјештења (Географском Заводу Велике Школе у Београду).

Сви ће ваљани одговори бити штампани са потписом извјештача, који носи одговорност за тачност података. Израђене описе ваља слати: *Географском Заводу Велике Школе у Београду.*

I. Положај села.

Треба најприје казати, у којој је жупи или области (н. пр. Крајина, Површ, Хумина, Борач, Жупа и т. д.), окружју, котару, цемату или махали село, које се описује, па затим редом одговарати на ова питања.

а) 1. Гдје је село (т. ј. сеоске куће): да ли у равници, поред ријеке, или је на стра-

нама рјечне долине (присојној или осојној), или је на брду, коси или планини?

Да нијесу куће сеоске на више брда или коса и како се зову та брда или косе?

У одговарању на ова питања ваља бити пажљив и тачно описати изглед земљишта, на ком је село.

Ако је могућно, ваљало би у извјесним крајевима Босне и Херцеговине, гдје су села највиша, одредити и *висине* села. Таке су области н. пр. Површ изнад Гацкога, висока села фочанског котара (нарочито у Ђуреви и око Дрине), висока села око Трескавице и т. д.

Висина села би се одредила тиме, што би се измјерила висина најниже и највише куће у селу, нарочито пошљедње. — Проматрач, који мјерењу није вјешт или нема справе за мјерење, нека замоли инжињера, који у село послом долази, да то изврши. Инжињер се може при одредби висине послужити специјалном картом 1:75000, на којој има у околини сваког села тачака, чија је висина одређена. Може се о висини села запитати и геометар.

2. Ако је село поред ријеке, плави ли га она и када (сваке године или послије неколико година)?

Да није село на мјесту, гдје бујан, валовити поток излази из планине? Јесу ли куће на наносу тога потока? Засипа ли их он и сада?

3. Има ли много *извора (врела)* у селу

и око села и јесу ли јаки? Пије ли се у селу изворска вода, и са којих извора (попменце)? Да ли би могло бити села на том мјесту, да није извора?

Има ли *бунара* (ђермова) у селу? Има ли *чатрња*, и каква је вода у њима: је ли кишница или има и изворске? Ако је у чатрњи само изворска вода, да ли имаде какав нарочити назив за ту врсту чатрња (пилета или како друкчије)? — Пије ли се у селу ријечна вода?

Проматрач ваља да обрати пажњу, да нијесу групе кућа, у које се село дијели, прикупљене око извора.

4. Имаде ли у атару сеоском топлих, сланих, киселих, гвожђевитих и т. д. извора? Употребљава ли зашто народ њихову воду? Долазе ли на њих сељани из околних крајева и имаде ли село од тога какве користи?

5. Је ли у селу особито студено, студеније него у околним селима? Или је село заклоњено и блаже *климе*? Кад пада снег? Колико може бити дебео? Докле се одржи?

Који вјетрови духају у селу (кога правца), како се зову (овдје навести сва народна имена за вјетрове), који доносе кишу, који су најјачи, који најхладнији?

б) 1. Има ли село земље за обрађивање?

Је ли у селу, груписана око кућа, или је око села? Ако је даље од села, на којим је мјестима и колико су она удаљена од села? На којим су мјестима (поименце) њиве и шта се на њима сије?

2. Има ли село *испаша* (пашњака, ливада и сјенокоша)? На којим су мјестима и колико су далеко од села?

3. Има ли *шума* (гора) око села? Како се зову? Котико су далеко од села? Јесу ли четињарске (бор, јела и т. д.) или од лиснатог дрвећа? Осим обичне употребе, има ли село од њих и какве веће користи (грађа за извоз, стругаре; руј, бухарица и друго биље)?

4. Имају ли сељани каквих *заједничких шума, испаша или њива*, и како зову ту заједничку земљу: *комуница, мера* или како друкчије? (Овдје казати и каква је разлика између комунице и мере или другог каквог заједничког земљишта). Да ли је близу села или је гдјегод даље у планини и на којим је мјестима поименце? Како је та земља постала заједничка.

5. Је ли село и данас *читлук* т. ј. на земљи неког аге или бега? Јесу ли сељани сви кмети или их има и својих газда, који су се откупили? Ако су кмети, у каквом односу стоје према господарима земље (т. ј.

шта дају аги од жита, сијена, стоке, поврћа итд.)?

Има ли сељана, који поред своје земље држе под закуп (кесим) и употребљавају и агинску земљу (обрађују или на њој напасају стоку)? Како се зову ти сељани (присијачи и т. д.) и шта плаћају аги или бегу за његову земљу?

6. Какве је родности ораћа земља и какве су наше? Колико треба ораће земље и стоке једној породици сеоској (нпр. од 8—10 душа), да би могла према мјесним приликама осредње (т. ј. прилично добро или умјерено) живјети? Ако је више земљораднички, ратарски крај, онда колико треба земље, а ако је сточарски, колико треба стоке за такав осредњи живот?

II. Тип села.

1. Како се зове цемат или махала, која се описује, и које су њена села (поименце)? Колико су та села удаљена једно од другог и да ли су растављена потоком, ријеком, брдом или чиме другим?

2. Јесу ли све сеоске куће у близу или су једна од друге удаљене, или су тако распоређене, да чине више мањих група (чопора), које су раздалеко?

Ако су сеоске куће *раздалеко*, *раштркане*, онда колико има од једне куће до друге? Да нема такво село један свој дио поред тесте или друма, у коме су куће збијене и у шор поредане (обично су ту: ханови, дућани, ковачнице, школа и црква или џамија)? Од кад су се ту почеле куће збијати? Да ли је тај дио села подалеко од осталих кућа сеоских и носи ли засебно име?

У селима, гдје су куће једна од друге далеко, важно је измјерити и забиљежити одстојање бар између 3—4 сеоске куће. То се може учинити и корацима, а може се одредити и временом (чејрек сахата, пола сахата и т. д.).

Ако су сеоске куће у *густо*, *збијене*, јесу ли без реда растурене или су тако поредане, да село има улице или шорове?

Може се у крајевима, гдје су села са раштрканим кућама, наћи село са збијеним кућама и обрнуто. Такви су случајеви особито важни и код њих треба најпажљивије испитати положај села, поријекло становништва, његове задружне прилике и постанак села.

Ако су сеоске куће тако распоређене, да чине више мањих *група* или чопора, ваља се обавијестити, да те јаче збијене куће не припадају једној породици, која се издијелила. Да ли те групе кућа имају свака своје име?

Да није село било најприје раштркано, па око његових кућа постајале нове (диобом или досељавањем) и тако се уметањем нових кућа између старих измијенио тип села?

Пошто се каже, какав је распоред кућа у селу, ваља увијек казати и зашто је такав, н. пр. да није томе узрок земљиште, или да нијесу куће у близу ушљед груписаности, а раштркане ушљед растурености имања појединих сељана и т. д.?

3. Да ли село имаде своје *раселице* т. ј. куће појединих породица, које су се са свијем одселиле из села на своја имања, која су подаље од села, и тамо живе? Да се не зову такви дијелови села другим каким именом?

4. Колико имаде *свега кућа* у селу а колико у појединим његовим дијеловима?

5. Имају ли сви становници у селу једно или више *презимена* и која?

Овдје ваља само одговорити, ако имају, и казати које је презиме.

6. Је ли било *задруга* у селу и има ли их још? Од колико су душа веће задруге?

Напомена. Да би се боље разумио опис како *типа* тако и *положаја* сеоског, најбоље је изградити ма и најпростију *картицу* (скицу или план), на којој би била за-

писана имена свију брда, ријека и потока, затим села и њихових дијелова и још обиљежене куће ма каквим знацима (обично :-).

III. Кућа, двор и окућница.

Под *двором* се разумије кућа и све зграде, које су око ње, а ограђене су заједничком оградом (сухомеђином, плотом, пармацима, врљикама и др.) или ако нема ограде, припадају једној породици (односно задрузи). *Окућницу* или *поткућницу* чине градина (врт) или башта, воћњак и забран (брањевина, гај, забел). У селима збијенога типа нема окућнице, често ни двора; код њих ваља одговорити само на она од слиједећих питања, која их се могу тицати.

1. Је ли двор ограђен (и чиме) или није? На којој је страни *капија* од двора?

2. Је ли у двору само једна кућа или постоји и гостинска кућа или конак, башкалук, чардак.

Је ли кућа на сред двора или је на *искрајку* (и на коме крају)?

Од чега се граде сеоске куће (брвнаре, плетаре или од шепера, од ћерпича, од набоја, зидане)? Како се у току времена мијењала кућна грађа?

Како се зову поједини *дијелови* (одјељења) куће и чему служе? — Како се зову и чему служе они разни приљепци (уцере и т. д.) на босанским кућама? Шта се зове *виглед* а шта *чардак*? — Имају ли куће

диванану или доксат (лонџе и камарије мухамеданских кућа)?

Какви су *кровови*, високи или ниски? Од чега се граде? Да ли кров допире скоро до земље и да није тада зид од куће врло чизак? Зашто је кров такав?

Јесу ли једна или двоја *врата* на кући? Ако су двоја, како стоје једна према другима и чему служе? На коју су страну (гледајући према сунцу) окренута врата? Ако имаде соба, како стоје њихова врата?

Каквог су кроја *димњаци* (оџаци) и *баџе*? Имаде ли шара на димњацима и какве су?

Има ли *прозора*? Какви су и од чега су, на пр. од стакла, лондре (кожице од трбушине), хартије и т. д.

Од чега је *под* (патос) кућни?

Да ли имаде кућа, гдје под истим кровом живе и људи и стока? Да ли у истој просторији или одвојено?

Да ли се мухамеданске куће разликују чиме од кућа осталих сељака? Ако је могућно, ваља опширно описати и мухамеданску кућу. — Имају ли мухамеданци какву зграду, коју остали немају (чардак, коначић, кавоџак и т. д.)?

Да би се распоред кућних одјељења јасно видео, потребно је нацртати прост *хоризонтални пријесек* (т. ј. пријесек по тлу) куће са означањем, гдје је шта.

3. Каквих зграда има око куће и чему служе (колибе за ожењене задругаре, кланице, појате, харови, стаје, мљекар, хамбар, пушница или ошафана, пивница и т. д.)? Осим ових зграда има ли још чега на двору (наслон, кочина, кокошар, свињац, дрвљаник, хљебна пећ, салаш и т. д.)? Сваку зграду треба описати по оолику и величини и казати, од чега се гради и чиме се покрива.

Какав је распоред тих зграда на двору (нарочито: како стоје према кући)? Могоао би се овај распоред и цртежем представити.

4. Има ли око куће *окућница* и из чега се састоји?

5. Служе ли кланице само за смјештање сламе, шаше и сијена, или се у њима и стока држи? Има ли кланица на два спрата?

Јесу ли кланице у двору или су изван села? Ако је пошљедни случај, бави ли се који члан породице дуже код њих и шта тамо ради?

IV. Станови или станине (стајнице), колибе и друге зграде у планини и у пољу.

1. Имају ли сељани своје *станове* или *станине*? На ком су мјесту и колико је оно удаљено од села?

Имаде ли стан свака сеоска кућа? Имаде ли сељана или сеоских кућа, које имају два или више станова? Колико станова има цијело село? Колико су сусједни станови раздалеко један од другог?

Помјештају ли се станови и зашто?

Од чега се граде станови и шта има у њима и око њих (торови, трла, појате, кланице, справе за бућкање и т. д.)? Да ли је у стану преграђен који дио и чему служи (на пр. мљекар)?

Ко се од чланова породице бави код станова, колико времена и шта тамо ради? Да ли имаде код станова и по која њива, врт или башта итд. и ко то обрађује?

Ако село нема станова, онда зашто?

2. Да ли је земља, на којој су станови или на којој сељани љети напасају стоку, њихова својина, или је држе под закуп? Ако је њихова својина, да ли је од старине и како им је припала?

Је ли планина, у којој су испаше, далеко од села и колико? Да ли једни исти сељани (исте породице и задруге) из села истерују стоку редовно на исту планину?

Ако сељани немају своје планине, куда онда гоне стоку преко љета?

3. Има ли у околини хумљачких станова и на којим мјестима? Колико имаде Хум-

љака (Умњака) и колика су им стада? Обрађују ли и земљу око станова? Колико се времена задржавају на тим мјестима? Долазе ли одавно на мјеста, на којима су сада? Из кога су краја и из којих села? Које су вјере и кога диалекта (нарјечја)? Јесу ли пашњаци њихова својина?

Ваља посијетити или распитивањем сазнати за сва мјеста у околини, на којима имаде Хумљака или их је било.

4. Имају ли сељани каквих зграда (колиба и т. д.) у пољу, на имању (на њивама, ливадама и т. д.) или у планини? Од чега се граде, на што служе, колико времена и ко проводи у њима?

5. Имаде ли кућарâ или кућерâ (чобанских колибâ) и савардака, на ком мјесту и чему служе?

6. Да ли у виноградима (на пр. у Неретви) има каквих зграда за држање вина?

V. Приче и тумачења о именима села.

1. Има ли прича, којом се тумачи име села или појединих мјеста у околини?

2. Да село нема име по брду, коси или у опште по мјесту, на којем је? — Да нема име по занимању (садашњем или пређашњем) већине становника? — Да се не зове

по имену мјеста или области оних, који су га засновали, или да не носи њихово заједничко презиме или надимак?

3. Да ли се село звало кадгод друкчије и како се звало, и да ли се зна, кад је то име промијењено и зашто?

VI. Оснивање села, ранија насеља и њихови трагови.

а. Поријекло становништва, постанак села, новији досељеници.

1. Које су народности, вјере и дијалекта становници у селу? Ако имаде и породица страних народности, ваља их именовати и казати, колико која има кућа.

2. Треба старе а разборите и поуздане људе распитати о свему што знају из *прошлости* тога села, које се описује. Пре свега треба сазнати, да ли је од вајкада било на том мјесту села и који су знаци или докази тога (то су обично какве старине, о којима се опширније пита у тачки в). Ако је пак некад старо село постојало, па се раселило, зна ли се, зашто се раселило?

Затим треба што тачније сазнати, *кад је постало данашње село* т. ј. кад су се у њему настаниле *најстарије* данашње породице његове. Ако се ово не може тачно

у годинама одредити, може се бар приближно изнаћи тиме, кад се сазна, шта су преци најстаријих породица били својим садашњим потомцима (нпр. ђедови, прађеди, чукунђедови и т. д).

3. Даље ваља *изређати све данашње сеоске породице* (фамилије, племена, браства) и то тачно редом по њиховој старини: најприје најстарије (ако имаде *старинаца* или *старосједилаца* у селу разумије се, да њих ваља најприје поменути) па даље све млађе (т. ј. позније досељене) до најмлађих. Код сваке породице одмах забиљежити и сва њена стара и нова *презимена*, затим њено *поријекло* т. ј. одакле се (из кога села и из кога краја) доселила и *узрок*, зашто се доселила; најзад њено *крсно име* и ако се зна: у којим мјестима имаде још свога рода и с којим презименима.

4. Да ли имаде каквих особитих знакова (на пр. у ношњи, језику, обичајима и т. д.), којима се досељеници из једне области разликују од досељеника из друге области? Да ли се по чему разликују становници тога села од становника околних села?

По досадашњим питањима види се, шта је потребно сазнати о постанку свакога села. Али ради олакшице приликом испитивања постанка села, слиједећим питањима обраћамо пажњу на засебне начине, по којима су нека села постајала.

Да није село постало из читлука или читлика?
Кад и како?

Да није власник земље (бег или ага) сам насељавао и размјештао своје кмете по ненасељеној земљи и последице се од појединих домова намножило село?

Да није село постало од другог, старијег и великог села у близини? Ушљед чега су се одселили становници из тога већег села и населили у новом селу?

Да нијесу били далеко станови, трла, колибе или њиве, па су се због тога одвојили од старог села (матице села) и засновали ново? Је ли онда ново село на мјесту, гдје су били станови или колибе матице, т. ј. тог старог села? — Или је ушљед пренасељености старог села (матице) било мало потребнога простора? У таквом случају зашто су сељани изабрали данашње мјесто за ново село?

Или је ушљед неких других узрока одсељавањем постало ново село од матице села?

Ако се знаде, да је једно село постало од другог (ма на који начин) или ако у близини има село с истим главним именом, колико су онда удаљена једно од другог?

Да ли је село постало ушљед тога, што се издијелила која задруга и одијељени задругар подигао кућу на имању далеко од села, па на том мјесту временом постало село (или какво мање насеље)? Како село мисли о том првом исељенику, који је подигао кућу далеко од села? Зашто је он то урадио?

Да није село постало из опалих, старих рударских насеља?

Да није село постало из манастирских насеља, прњавора или из вакуфа? Кад и како се то збило? Да није село на манастирском метоху? Како и ушљед чега је оно постало?

*б. Помјештање и расељавање села; сасељавање
и сашораване.*

1. Да ли је село увијек било на свом данашњем мјесту или се на њ помјестило са кога другог мјеста и зашто?

Да није село измјештено ушљед поплаве или других природних узрока? — Да се није помјестило, уклањајући се од каквих насиља? — Да није измјештено ушљед болести (на пр. чуме, колере и др.) или наредбом власти?

Је ли приликом помјештања постало опет једно село или два и више, и која су то села?

2. Да се није ушљед побројаних узрока неко село и сасвијем раселило и сељани му се растурили по околним селима, не основавши ново село?

3. Да није сасељавањем или сашораванњем од два или три стара, мања села постало једно, веће село? Шта је било са њиховим ранијим мјестима? Какав је био узрок сасељавању или сашораванју?

*в. Селишта, развалине, гробишта, стари путеви
и стара рудишта.*

1. Има ли у околини новијих и старијих селишта? На ком су мјесту и колико

су удаљена од данашњих најближих села? Има ли на њима још остатака од старијег насеља? Шта се прича о тим селиштима?

Стара селишта ваља највише тражити поред негдашњих путевâ (тестâ, друмовâ), јер их је ту највише.

2. Има ли у близини старих градова или развалина од њих? Прича ли се што о њима и о старим предграђима и чаршијама (трговима) око њих?

3. Има ли у околини каквих гробишта или старих гробаља („грчка гробља“, „мацарска гробља“ и т. д.)? Има ли о њима каквих прича?

Да немају два или више села заједничко гробље? Откуда то?

Обично, кад једно село постане од другог у близини, гробље им остане и даље заједничко. Треба, дакле, видјети, да није ушљед чега другог гробље постало заједничко.

4. Познају ли се трагови старих путева (калдрма и т. д.)? Зна ли им се правац (одакле су и докле водили)?

Код сваке од поменутих старина ваља набројити и описати све остатке и знаке, који су заостали, и данас се налазе на њихову мјесту, нпр. старе новце, цигље и камење, оруђе (алатке), записе и т. д.

VII. Занимање становништва.

1. О чему се село више бави: о сточарству, земљорадњи или воћарству?

Који је производ сеоскога рада најпознатији?

Баве ли се сељани још о чему осим о сточарству, земљорадњи и воћарству? Да ли је у селу или у околини развијен риболов или друга која врста лова? — Да ли имаде у близини рудника и да ли сељани раде у њима и колико зарађују?

Има ли међу сељанима кириција, каменичара, мајстора (зидара, дунђера), дрво-дјеља, мутавџија, млинара, и т. д.?

Имаде ли ханџија и дућанџија у селу? Поред свога главног занимања да ли раде и земљу?

2. Иду ли сељани у иргатовање? Ко иде и колико их иде?

Колико времена остају у иргатовању (кад полазе и кад се враћају)? — Куда иду у иргатовање? Каким се занатом тамо баве? Колико за то вријеме зараде?

3. Имаде ли уза село цигански крај? Је ли у селу или је подаље? Јесу ли то влашки или турски Цигани? Којим језиком говоре? Каквих страних ријечи има у њихову го-

вору? Одакле су се доселили? Шта знају о свом најстаријем мјесту борављења? О чему се баве (коритарџи, свирачи и т. д.)?

Имаде ли цијелих села циганских? Којих Цигана? О чему се баве?



100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200

